

Marek Kucia, Maciej Koniewski

75 lat po pogromie kieleckim. Pamięć i opinie ogółu Polaków i mieszkańców Kielc

Komunikat z badań sondażowych zrealizowanych w lipcu 2021 r.

Wyniki tych badań można podawać tylko powołując się na autorów i tytuł tego komunikatu.

4 lipca 2021 r. minęła 75. rocznica pogromu kieleckiego. W tym dniu w Kielcach odbyły się uroczystości upamiętniające to wydarzenie. Uroczystości zorganizowało Stowarzyszenie im. Jana Karskiego. W związku z rocznicą i upamiętnieniami badacze z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, prof. Marek Kucia i dr Maciej Koniewski, zlecieli przeprowadzenie dwóch krótkich sondaży – ogólnopolskiego i wśród kielczan – na temat wydarzeń z 1946 r. Obydwa sondaże zawierały cztery pytania, jakie w 1996 r. zaprojektowało i zdało w sondażu ogólnopolskim przed uroczystymi obchodami 50. rocznicy pogromu Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) i powtórzyło trzy z nich po obchodach:*

- (a) Czy słyszał(a) Pan(i) o pogromie kieleckim w 1946 roku? 1 Tak / 2 Nie;
- (b) Kto był ofiarą tego pogromu? (pytanie otwarte);
- (c) Kto był sprawcą pogromu? (pytanie otwarte);
- (d) Czy, Pana(i) zdaniem sprawa ta:
 - 1 Jest już historią, do której nie należy wracać, czy też
 - 2 Jest to sprawa, wobec której nie można przejść obojętnie.(Odpowiedzi nieodczytywane: 3 Trudno powiedzieć, 4 Odmowa odpowiedzi.)

W 2021 r. w sondażu kieleckim zadano dodatkowe dwa pytania:

- (e) Od lat w Kielcach organizowane są obchody rocznicy pogromu kieleckiego. Czy słyszał(a) Pan(i), kto, jaka organizacja organizuje te obchody? 1 Tak / 2 Nie
- (f) (Osoby, które odpowiedziały „tak”)
Jak nazywa się ta organizacja? (pytanie otwarte)

Zadanie w badaniu ogólnopolskim w 2021 r. tych samych pytań co w 1996 r. miało na celu uchwycenie możliwych różnic w pamięci i opiniach o pogromie kieleckim na przestrzeni czasu, w tym wpływu uroczystości rocznicowych. Zadanie tych samych pytań w sondażu wśród kielczan miało na celu zaobserwowanie potencjalnych różnic między lokalną a ogólnopolską pamięcią i opiniami o pogromie. Dodatkowe pytania miały zmierzyć poziom rozpoznawalności głównego podmiotu kształtującego pamięć o tragicznych wydarzeniach z 4 lipca 1946 r. w wymiarze lokalnym.

* CBOS, 50 lat po pogromie kieleckim. Komunikat z badań. Warszawa, lipiec 1996.

https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1996/K_100_96.PDF

Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (73) przeprowadzono w dniach 14-18 czerwca '96 na 1167-osobowej reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

CBOS, Wpływ mass mediów na poziom wiedzy społeczeństwa. Pogrom kielecki. Symbole religijne w Oświęcimiu. Komunikat z badań. Warszawa, sierpień 1996.

https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1996/K_123_96.PDF

Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (74) przeprowadzono w dniach 12-17 lipca '96 na 1088-osobowej reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

Badanie ogólnopolskie zrealizował CBOS w dniach 1–11 lipca 2021 r. techniką mieszaną (*mixed mode*) przy użyciu wywiadów bezpośrednich w domach respondentów (*CAPI*), wywiadów telefonicznych (*CATI*) i ankiet internetowych (*CAWI*) na próbie losowej warstwowej n=1166, ważonej ze względu na płeć, wiek i wykształcenie, reprezentatywnej dla mieszkańców Polski w wieku powyżej 18 lat.

Badanie kielczan zrealizowała firma Grupa Doradcza Sp. z o.o. – Otawa Group przed i po uroczystościach 75. rocznicy pogromu, w dniach 1–3 lipca i 5–7 lipca 2021 r. techniką wywiadów telefonicznych (*CATI*) na próbie kwotowej n=368, ważonej, reprezentatywnej pod względem rozkładu płci, wieku i wykształcenia dla mieszkańców miasta w wieku powyżej 18 lat. Respondenci byli w dużej większości mieszkańcami Kielc z pokolenia na pokolenie (83% odpowiedziało twierdząco na pytanie metryczki, czy mają w Kielcach groby członków swoich rodzin).

Sondaże zostały zrealizowane w związku z projektem badawczym pt. „Auschwitz w pamięci społecznej Polaków po 75 latach. W kontekście przemian pamięci o zagładzie Żydów i II wojnie światowej oraz polityki pamięci w Polsce, Europie i na świecie”, finansowanym przez Narodowe Centrum Nauki, grant OPUS nr 2018/29/B/HS6/02133, kierowanym przez prof. Kucię. Realizację sondaży sfinansował Instytut Socjologii UJ.

Najważniejsze wyniki

- O tym, iż 4 lipca 1946 r. miał miejsce pogrom kielecki słyszała niewielka część ogółu Polaków (27%), lecz prawie wszyscy kielczanie (90%).
- Żydów jako ofiary pogromu wymieniła większość badanych, którzy słyszeli o pogromie – 64% ogółu Polaków i aż 89% kielczan.
- Połowa badanych w obydwóch sondażach, którzy słyszeli o pogromie kieleckim, wymieniła jako sprawców albo Polaków w ogóle, albo mieszkańców Kielc w szczególności. Druga połowa wymieniała rozmaite „siły zewnętrzne” albo udzielała odpowiedzi typu „tego nigdy się nie dowiemy”.
- Duża większość badanych, którzy słyszeli o pogromie kieleckim, uważa, że „jest to sprawa, wobec której nie można przejść obojętnie”.
- 15% kielczan wie, że obchody rocznic pogromu kieleckiego organizuje Stowarzyszenie im. Jana Karskiego.

Pamięć o pogromie kieleckim

Tylko 27% ogółu Polaków i aż 90% kielczan pytanych w 2021 r. odpowiedziało, że słyszało o pogromie kieleckim. Nieco więcej takich odpowiedzi udzielili mężczyźni (33% i 94%) niż kobiety (21% i 87%), osoby w wieku powyżej 50 lat (36% i 99%) oraz z wyższym wykształceniem (39% i 98%).

W 2021 r. odpowiedzi twierdzących udzieliło trochę (4 punkty procentowe) więcej ogółu Polaków niż w 1996 r. przed obchodami rocznicowymi (23%). W 1996 r., po obchodach 50. rocznicy pogromu, w których wziął udział m.in. ówczesny premier Włodzimierz Cimoszewicz i przedstawiciel społeczności żydowskiej Elie Wiesel, co relacjonowały szeroko media, twierdzących odpowiedzi udzieliło ponad dwa razy więcej (51%) badanych niż przed obchodami.

Różnica w odpowiedziach przed i po obchodach w 2021 r. w badaniu ogólnopolskim okazała się śladowa (2 punkty procentowe) i nie była istotna statystycznie. Różnica była jeszcze mniejsza (1,2 punktu procentowego) w badaniu kieleckim, przy czym wśród kielczan świadomość pogromu jest bardzo wysoka.

Można więc powiedzieć, że:

- pamięć o pogromie kieleckim jest (prawie) powszechna lokalnie oraz dość ograniczona w wymiarze narodowym;
- nosicielami tej pamięci są bardziej osoby starsze i lepiej wykształcone;
- uroczystości rocznicowe odbywające się współcześnie w Kielcach i informacje o nich (prawie) nie oddziałują na wzrost pamięci o pogromie w wymiarze ogólnopolskim, inaczej niż w 1996 r.;
- współczesne uroczystości rocznicowe w niewielkim stopniu zwiększają pamięć o pogromie wśród kielczan, przy czym można przypuszczać, że bardzo wysoki poziom tej pamięci jest po części efektem uroczystości upamiętniających tragiczne wydarzenia z 4 lipca 1946 r. organizowanych w mieście od 2005 r. przez Stowarzyszenie im. Jana Karskiego.

Kim były ofiary?

W sondażu ogólnopolskim w 2021 r. osoby, które zadeklarowały, że słyszały o pogromie kieleckim, jako ofiary najczęściej wymieniały Żydów (64%). To wiele niższy poziom takich odpowiedzi niż w 1996 r. przed obchodami rocznicowymi (81%) i po obchodach (87%). W 2021 r. jako ofiary pewna część respondentów wymieniała polskich Żydów (4%). Ta kategoria odpowiedzi nie została wyróżniona w komunikacie z sondaży z 1996 r. W 2021 r. jako ofiary pogromu wymieniani też byli Polacy (6%), częściej niż w 1996 r. (3% przed obchodami, 1% po).

W sondażu wśród kielczan w 2021 r. Żydzi jako ofiary pogromu byli wymieniani przez dużo większy odsetek respondentów (79%), którzy zadeklarowali, że słyszeli o pogromie, niż w sondażu ogólnopolskim. Również większy odsetek badanych niż w sondażu ogólnopolskim jako ofiary wymieniał Polaków (10%).

Z danych z 2021 r. widać, że odpowiedzi „Polacy” mogły być przez część respondentów rozumiane jako „polscy Żydzi” lub „obywatele polscy pochodzenia żydowskiego”. Niektórzy respondenci w swoich odpowiedziach używali też takich sformułowań. Niestety, charakter danych nie pozwala na oszacowanie, jaka część badanych mówiąc o ofiarach pogromu kieleckiego „Polacy” miała na myśli takie rozumienie tej kategorii.

Z drugiej strony, dane z 2021 r., zawierające zapisy odpowiedzi na pytanie o ofiary pogromu, dają możliwość podjęcia dalszych jakościowych analiz.

Ze względu na wielość stosunkowo mało licznych kategorii kodowania odpowiedzi na pytanie „Kto był ofiarą tego pogromu?” w 2021 r., aby uniknąć błędów przy interpretacji, uznano za bezcelowe obliczanie zróżnicowania tych odpowiedzi według kryteriów demograficzno-społecznych.

Kim byli sprawcy?

W 2021 r. w sumie około połowa badanych – zarówno w sondażu ogólnopolskim, jak i w sondażu wśród kielczan – jako sprawców pogromu kieleckiego wymieniła albo Polaków w ogóle, albo mieszkańców Kielc w szczególności. W obu badaniach Polacy byli wskazywani częściej niż kielczanie, przy czym w sondażu ogólnopolskim ta pierwsza kategoria miała więcej wskazań niż w lokalnym (odpowiednio 32%, 16%), a w sondażu lokalnym – ta druga (29%, 19%).

Druga połowa respondentów w obydwóch badaniach zrealizowanych w 2021 r. albo za sprawców uznała rozmaite „siły zewnętrzne” (19% w sondażu ogólnopolskim, 18% w sondażu wśród kielczan), czyli służby komunistyczne, aparat przymusu (milicja, wojsko, UB, KBW), prowokatorów, NKWD lub stwierdziła, że mogli to być sami Żydzi (Żydokomuna), albo stwierdziła, że „tego się nigdy nie dowiemy”, „prawdziwi sprawcy nie zostaną nigdy ujawnieni”, „nie wiemy tego”, „można się jedynie domyślać, że to była prowokacja służb”, „trudno powiedzieć” (29%).

W porównaniu z wynikami ogólnopolskich sondaży z 1996 r. ponad dwukrotnie wzrosła liczba respondentów, którzy jako sprawców wskazali Polaków (32% w 2021 r. wobec 13% i 14% w 1996 r. odpowiednio przed i po obchodach rocznicowych) oraz mieszkańców Kielc (16% w 2021 r. wobec 6% i 9% w 1996 r. odpowiednio przed i po obchodach rocznicowych). Jednocześnie o ponad połowę zmalała liczba przekonanych o działaniu „sił zewnętrznych” (19% w 2021 r. wobec 42% i 39% w 1996 r. odpowiednio przed i po obchodach rocznicowych). Zmalała też liczba respondentów, którzy na pytanie, kim byli sprawcy, dawali odpowiedzi typu „tego się nigdy nie dowiemy” i „trudno powiedzieć” (29% w 2021 r. wobec 39% i 37% w 1996 r. odpowiednio przed i po obchodach rocznicowych).

Tak jak w przypadku wyników odpowiedzi na pytanie o ofiary pogromu, dane z 2021 r. zawierają zapisy odpowiedzi na pytanie „Kto był sprawcą pogromu?”, co daje możliwość podjęcia dalszych jakościowych analiz.

Ze względu na wielość stosunkowo małych kategorii kodowania odpowiedzi na pytanie o sprawców pogromu zadane w 2021 r., aby uniknąć błędów przy interpretacji, uznano za bezcelowe obliczanie zróżnicowania tych odpowiedzi według kryteriów demograficzno-społecznych.

Pamiętać czy nie?

W 2021 r. duża większość ogółu Polaków (71%), którzy słyszeli o pogromie kieleckim, i trochę więcej takichż kielczan (74%) uważało, że „jest to sprawa, wobec której nie można przejść obojętnie”. Zwolenników takiego poglądu było więcej wśród kobiet i osób z wykształceniem wyższym. Wynik ogólnopolski był znacznie wyższy niż w 1996 r., kiedy takiego zdania było 56% badanych, którzy słyszeli o pogromie.

W 2021 r. 29% ogółu Polaków i 26% kielczan było zdania, że pogrom kielecki „jest już historią, do której nie należy wracać”. Takiej opinii byli częściej mężczyźni i osoby z wykształceniem podstawowym lub średnim. W 1996 r. tę opinię podzielało więcej, 44% badanych.

Organizator obchodów rocznicowych

W sondażu wśród kielczan 15% ankietowanych prawidłowo wymieniło Stowarzyszenie im. Jana Karskiego jako organizatora obchodów rocznicowych. Co interesujące, znajomość stowarzyszenia była wyższa wśród osób młodych (18-29 lat) i z niższym wykształceniem.

Pytania zadanie w sondażu ogólnopolskim i sondażu wśród kielczan w 2021 r.

1. Czy słyszał(a) Pan(i) o pogromie kieleckim w 1946 roku?

Tak

Nie

Wszystkie następane pytania zdawane respondentom, którzy odpowiedzieli „tak” na pytanie powyżej.

2. Kto był ofiarą tego pogromu?

[otwarte tekstowe]

Kategorie w komunikacie CBOS

- Żydzi
- Polacy
- Inne odpowiedzi
- Trudno powiedzieć, „nie znam prawdy”

3. Kto był sprawcą pogromu?

[otwarte tekstowe]

Kategorie w komunikacie CBOS

- Polacy, ludność polska
- Polskie władze bezpieczeństwa
- Mieszkańcy Kielc
- Komuniści polscy, stalinowcy, ówczesna władza
- Wskazania na sprawców innej narodowości (Rosjanie, Niemcy, Żydzi), KGB (bez udziału Polaków)
- Inne określenia sprawców
- Rząd polski razem z KGB (komuniści polscy i radzieccy) Polacy razem z UB, nacjonałiści, szowiniści
- Tego się nigdy nie dowiemy
- Trudno powiedzieć

4. Czy, Pana(i) zdaniem sprawa ta:

1/ Jest już historią, do której nie należy wracać

czy też

2/ Jest to sprawa, wobec której nie można przejść obojętnie

7/ Trudno powiedzieć

8/ Odmowa odpowiedzi

Dwa dodatkowe pytania zadanie w badaniu kielczan

5. Od lat w Kielcach organizowane są obchody rocznicy pogromu kieleckiego. Czy słyszał(a) Pan(i), kto, jaka organizacja organizuje te obchody?

1 Tak

0 Nie

Osoby, które odpowiedziały „tak”

Jak nazywa się ta organizacja?

Pytanie otwarte, prekodowane.

ANKIETER: czekaj na odpowiedź i zaznacz tę, która najbardziej pasuje.

1 Respondent wymienił Stowarzyszenie im. Jana Karskiego lub podał nazwę np. „Stowarzyszenie Karskiego”

2 Respondent podał nazwę innej organizacji.

3 Respondent odpowiedział „Nie pamiętam”, „Nie wiem” itp.